

УДК 339.923: 061.1

Копистир А.М.*

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ В ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ ПЕРЕХІДНИХ КРАЇН

Анотація. Стаття присвячується вивченню зв'язку між причинами корупції, її видами і формами та обсягом у перехідних економіках. Виявлено основні причини корупції у перехідних економіках та їх вплив на розвиток окремих видів корупції та їх співвідношення. Виділено зв'язок між співвідношенням різних видів корупції та її загальним обсягом.

Ключові слова: корупція, перехідні економіки, системна корупція, інституційний вакуум, соціальний капітал, захоплення держави, захоплення бізнесу, адміністративна корупція

Annotation. The article is aimed to study the link between the causes, types, forms, and volumes of corruption in transition economies. The main causes and their influence on the development of the certain types of corruption and their proportion are revealed. The link between corruption types' proportion and the total volume of corruption is identified.

Key words: corruption, transition economies, systemic corruption, institutional vacuum, social capital, state capture, business capture, administrative corruption

Аннотация. Статья посвящается изучению связи между причинами коррупции, её видами, формами и объёмом в переходных экономиках. Выявлены основные причины коррупции в переходных экономиках и их влияние на развитие отдельных видов коррупции и их соотношение. Выделена связь между соотношением разных видов коррупции и её общим объёмом.

Ключевые слова: Коррупция, переходные экономики, системная коррупция, институциональный вакуум, социальный капитал, захват государства, захват бизнеса, административная коррупция

Постановка проблеми. Корупція та перехід від планової до ринкової економічної системи показали на практиці нерозривний зв'язок. І послаблення такого зв'язку є ключовим як для подальших трансформаційних процесів, так і для економічного розвитку країн колишнього соцтабору в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Швидке зростання корупції у постсоціалістичних країнах привернуло увагу багатьох дослідників, які зосередились на вивченні характеру та окремих форм корупції [1; 15; 20; 23; 28], її причинах [2; 20; 23; 28] і обсягах [2; 17; 23] у транзитивних економіках.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Для цілісного бачення корупції в економічних системах постсоціалістичних країн необхідно виявити зв'язок між причинами корупції, її видами і формами та обсягом.

* кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є узагальнення теоретичного добруку та результатів емпіричних досліджень у сфері корупції в перехідних економіках, зокрема виокремлення основних причин корупції, вивчення співвідношення між її видами та динаміки обсягів, а також розкриття взаємозв'язку між ними.

Для країн колишнього соцтабору характерною є наявність неформального інституту системної корупції. Системна корупція – це спосіб життя економічних агентів або ж спосіб функціонування системи, коли неетична діяльність є звичайною, глибоко вкоріненою у норми та очікування у політичному та соціальному житті, а покарання за неї – малоімовірне [10, р. 119.; 13]. Ознаками системної корупції є [22, р. 75; 26, р. 10-11]:

- корупційна поведінка є нормою у державному та приватному секторах;
- формальні та неформальні норми суперечать одні іншим;
- ймовірність покарання за корупційні трансакції невелика, а очікувана вигода висока;
- наявна висока толерантність населення до корупції.

Основними характеристиками системної корупції є ступені її а) ендемічності (наявності історичних, соціальних, моральних, економічних, політичних та інших сприятливих для розвитку корупції умов) та б) інституціоналізації (закріплення стереотипів корупційної поведінки у соціальних інститутах). Дж. Дж. Коетці наголошує [9], що для системної корупції неможливо знайти її безпосередні причини або вичерпний перелік факторів, взаємодія яких призводить до корупційних трансакцій. Для неї характерною є наявність сукупних чинників, які виступають взаємопов'язаними причинами та наслідками корупції одночасно, за якої усунення одного чи декількох з них не здатне усунути проблему корупції. Однак теоретично виділено два основні шляхи переходу спорадичної корупції у системну. Першим є шлях знизу-догори [16, р. 25-29,], який йде з-за меж адміністративної системи і розповсюджується останньою, починаючи з найнижчих посадовців, тобто відбувається поступове зниження стандартів управління через непотизм, клієнтелізм, фаворитизм, покровительство та блат і повільно, але неухильно, призводить до системної корупції. Другим є шлях згори-донизу, коли прихід до влади корумпованих політичних лідерів також через непотизм, клієнтелізм, фаворитизм, покровительство та блат спричиняє швидку зміну соціальних норм на користь корупційної поведінки [16, р. 25-29; 24, р. 10, 77].

Системна корупція є проблемою колективних дій [19], які визначаються переконанням економічних агентів щодо поведінки інших економічних агентів. Тобто економічні агенти переконані, що більшість інших агентів у певних ситуаціях вдаватимуться до корупційних трансакцій, поводитимуться так само. Навіть якщо більша частина людей засуджують корупцію через її негативний вплив, вони не будуть докладати зусиль з впровадження, фінансування та захисту некорумпованих інститутів, оскільки останні є соціально ефективні у довгостроковій перспективі, але не задовольняють короткострокові інтереси, вигода від яких для окремого економічного агента чи групи економічних агентів буде перебивати можливі збитки від корупції [12; 21]. Отже системна корупція здатна до само укріплення [3, р. 649-650], тобто її підтримання визначається завдяки стратегічній компліментарності вже наявним рівнем корупції, який у свою чергу залежить для кожної інституції від історичних умов.

Системна корупція у перехідних країнах є наслідком по-перше, радянського режиму, що характеризувався організаційним та функціональним заміщенням державою громадянського суспільства та ринку, що призвело до проблеми вакууму інститутів на момент початку трансформаційних процесів. Проблемними, з точки зору ефективності, рисами радянського режиму були:

- відсутність взаємного контролю і розподілу влади,
- практика поєднання інтересів компаній і органів управління (через особливості просування партійної кар'єри) в умовах тиску з виконання планів та обмежень поставок,
  - високий збіг управлінської та економічної еліт (через обмін керівними кадрами),
  - відсутність приватної власності.

Зазначені чинники призвели до позасистемного співробітництва між громадянами, тобто до створення неформальних, часто корупційних, мереж, які характеризувались укоріненням клієнтелізму та виникненням дефіциту і паралельних ринків [20; 23, р. 5; 28]. Фактично неформальні мережі створювались для усунення неефективності держави як замітника ринку і виконували деякі функції останнього. Після падіння радянського режиму в умовах інституційного вакууму неформальні мережі стали повністю замінити ринкове регулювання, що було неминучим на початкових стадіях трансформаційних процесів, однак виявилось перешкодою¹ для становлення ринкових відносин і стало основою для розвитку корупції.

По-друге, встановлення радянського режиму відбувалось революційним чи військовим шляхом, а його функціонування забезпечувалось авторитарними чи тоталітарними методами, що призвело до розвитку толерантності населення до корупції (історичний спадок негативного ставлення до соціалістичної держави як експлуататора і схвалення дій, що шкодять державі). Необхідною умовою для збереження диктаторського (авторитарного чи тоталітарного) режиму є встановлення контролю за усіма сферами суспільного і більшістю сфер особистого життя громадян [27]. Такий контроль поступово призводить до, як вже зазначалось, заміщення державою громадянського суспільства, автономізації відносин між громадянами і зміни психологічних характеристик громадян, які стають відособленими, покірними, безініціативними і заляканими. Зазначені зміни призводять до знищення такого фактору виробництва як соціальний капітал [20]². Як виявили П. Ажйон, Й. Алган, П. Кехук, Е. Шляйфер [2], соціальний капітал характеризується оберненим зв'язком з рівнем державного регулювання та корупції. Низький рівень соціального капіталу у перехідних країнах поєднується з появою економічних свобод, що призводить до зростання корупції через розширення джерел диференційної ренти та зростання потреби громадян у державному регулюванні, яке стає додатковим джерелом корупції.

По-третє, трансформація економік країн ЦСЄ відкрила можливості для зміни правил гри, перерозподілу майнових прав та майнової диференціації, що створило умови для збільшення рівня корупції та появи її нових форм і сфер розвитку.

Системна корупція у перехідних країнах характеризується поєднанням захоплення держави³ з боку високо монополізованого приватного сектора або ж сильного бюрокра-

¹ Див. 20.

² Соціальний капітал – це 1) щільність неформальної мережі у суспільстві, 2) рівень довіри між членами суспільства, 3) висока схильність до співробітництва в рамках дилеми ув'язненого [20]

³ Захоплення держави [4; 5; 6] спрямоване на зміну чинних законодавчих норм у відповідності з приватними інтересами і охоплює дії індивідів, груп чи фірм як з державного, так і з приватного секторів з метою впливу на формування правил гри (законів, постанов, указів, державної політики) виходячи з власних інтересів шляхом незаконного та непрозорого надання приватної вигоди державним службовцям чи політикам через привілейовані канали доступу. Об'єктами захоплення можуть виступати законотворчі органи, органи виконавчої влади, суди, агенції з регулювання, суб'єктами захоплення можуть бути приватні фірми, політичні лідери, вузькі зацікавлені групи. Запровадження згаданих правил гри призводить до високої концентрації економічної влади і отримання ренти від усіх державних ресурсів вузьким колом осіб чи фірм з одночасним чи потенційним понесенням збитків суспільством уцілому. Тобто держава фактично регулює бізнес у відповідності до його приватних інтересів а не згідно з державними інтересами.

тичного апарату, захоплення бізнесу⁴ та адміністративної корупції⁵. Корупційні мережі забезпечують матеріальну стабільність для держслужбовців середнього та низького рангів та надають широкі можливості для держслужбовців вищого рангу та найбільш впливових представників приватного сектору. В умовах сильного неформального інституту корупції формальні інститути, зокрема верховенство закону, є слабкими. [23, р. 8]. Для такого типу держав характерні три форми інституціоналізації корупції [15]:

1) налагодження системи отримання усіх державних благ лише з використанням корупційних схем в обхід легальних, тобто розвиток адміністративної корупції.

2) створення корупційних мереж серед держслужбовців у різних органах влади з метою отримання диференційної ренти за рахунок управління держмайном або використання дискреційних повноважень. Такі мережі схильні до створення бар'єрів для входу в них некорумпованих держслужбовців, а також до само підтримання у разі зміни керівництва державного органу і самовідтворення у разі збереження своїх посад хоча б декількома держслужбовцями зі старої мережі.

3) захоплення держави корупційними мережами держслужбовців, олігархів та кланів.

Проявами системної корупції у країнах колишнього соцтабору є [23, р. 7]:

- продаж посад,
- вертикальний та горизонтальний перерозподіл хабарів у межах корупційних мереж,
- змови між держслужбовцями, між держслужбовцями та політиками, а також між політиками або держслужбовцями та представниками бізнесу,
- конфлікт інтересів зумовлений поєднанням бізнесової та політичної діяльності чи державної служби.

Проявами захоплення бізнесу є [1]:

- боротьба органів влади за блокуючі чи контрольні пакети акцій;
- участь держслужбовців в управлінні компаніями з частками державної чи комунальної власності;
- створення податкових та інших пільг «своїм» фірмам;
- участь держслужбовців у боротьбі за власність на боці «своїх» фірм;
- участь органів влади у штучних банкрутствах для перехоплення власності на користь «своїх» фірм;
- створення штучних монополій для «своїх» фірм;
- нав'язування держслужбовцями «своїх» людей на роботу до керівництва фірмами;
- протекціонізм «своїм» чи підконтрольним фірмам;
- розставлення на керівні посади приватних фірм держслужбовців чи їхніх родичів;
- тиск з боку держслужбовців з метою змусити обирати «потрібних» постачальників чи замовників продукції.

Як свідчать теоретичні моделі та практичні дослідження [1], співвідношення між адміністративною корупцією, захопленням держави та захопленням бізнесу для кожної окремої перехідної країни не є сталим. На початкових стадіях перехідного процесу

⁴ Захоплення бізнесу – сукупність стратегій і тактик влади, за допомогою яких влада в особі своїх представників прагне забезпечити тінювий контроль над бізнесом з метою отримання адміністративної ренти [1]

⁵ Адміністративна (бюрократична, дрібна) корупція [4; 11; 14; 18; 25, р 23-29] охоплює щоденні корупційні дії чиновників середнього та нижчого рівнів у їхніх взаємовідносинах з їх керівництвом (політичною елітою) або з приватними особами, що передбачають навмисне спотворення визначеного порядку виконання існуючих правових норм.

захоплення бізнесу розвивається вищими темпами, ніж захоплення держави, через історично обумовлене переважання владного ресурсу держслужбовців над фінансовими ресурсами бізнесу. Адміністративна корупція виконує допоміжну роль для розвитку як захоплення держави, так і захоплення бізнесу. Подальший розвиток ринкових відносин призводить до зростання ресурсів бізнесу і монополізації приватного сектора, а також до невігідності використання бізнесом протекціонізму з боку держслужбовців в рамках захоплення бізнесу. Внаслідок цього відбувається підвищення обсягу захоплення держави з відповідним зменшенням обсягу захоплення бізнесу. Наступною стадією, за певних умов, може стати посилення захоплення бізнесу у відповідь на захоплення держави в рамках конкуренції між владним ресурсом держслужбовців та фінансовим ресурсом бізнесу. Загальний рівень корупції при цьому постійно зростає. Як виявив М.К. МакКадді [17] на основі вивчення особливостей конкурентного середовища трьох економічних систем (планового соціалізму, ринкового соціалізму та ринкового капіталізму), рівень корупції тісно пов'язаний з фактичним рівнем економічної свободи у країні. Це підтверджується низкою емпіричних досліджень перехідних економік (див [7; 8]). Зв'язок між конкуренцією та корупцією характеризується квадратичною залежністю. За умов планового соціалізму економічні свободи є жорстко обмеженими, а корупція є високою. Зі зниженням обмежень та переходом до ринкового соціалізму корупція зростає, оскільки створюється низка додаткових можливостей для отримання дискреційної ренти. Саме у цей період відбувається конкурентна боротьба між владним ресурсом держслужбовців та фінансовим ресурсом бізнесу. За певних умов на практиці на цьому етапі може перемогти захоплення держави, що буде характеризуватись повним контролем олігархічних груп над країною, або ж захоплення бізнесу, коли останній переходить під повний контроль влади чи владних кланів. Рівень корупції при цьому залишається високим для всього історичного періоду домінування відповідного виду корупції. У разі патової ситуації, якщо конкурентна боротьба між владним ресурсом держслужбовців та фінансовим ресурсом бізнесу не може завершитись перемогою одного з видів корупції, між ними на основі домовленостей відбувається розмежування зон впливу у політиці та економіці, виникає необхідність встановлення єдиних правил гри та легальних механізмів взаємовпливу влади і бізнесу, рівень економічних свобод зростає. За таких обставин низка форм як адміністративної корупції, так і захоплення держави/бізнесу стають невігідними і від них відмовляються. Внаслідок цього рівень корупції помітно зменшується і досягає низьких показників за високого ступеня переходу країни до ринкового капіталізму. Якщо ж економічні свободи розширюватимуться більше за певний доцільний рівень, обсяг корупції знову почне зростати.

Отже системна корупція перехідних економік обумовлюється по-перше, історичною спадковістю радянського режиму, що характеризувався заміщенням державою громадянського суспільства та ринку, що призвело до проблеми вакууму інститутів на момент початку трансформаційних процесів, та, по-друге, особливостями власне перехідних процесів. Особливості радянського режиму стали ключовими для розвитку неформальних корупційних мереж протягом перехідного процесу та формування початкового співвідношення між владним ресурсом держслужбовців та фінансовими ресурсами бізнесу. Особливості перехідних процесів зумовлюють динаміку співвідношення між захопленням держави та захопленням бізнесу, а також загального рівня корупції.

Список використаних джерел

1. Сатаров Г., Пархоменко С. Разнообразие стран и разнообразие коррупции (Анализ сравнительных исследований)/Аналитический доклад, Региональный общественный фонд «Информатика для демократии» (Фонд ИНДЕМ). – Москва. – 2001 – 80 с.

2. Aghion P., Algan Y., Cahuc P., Shleifer A. Regulation And Distrust // NBER Working Paper № 14648. – 2009 – 58 p.
3. Aidt T. S. Economic Analysis of Corruption: A Survey. // *The Economic Journal* № 113 (November). – 2003 – p. 632-652.
4. Anti-Corruption Approaches A Literature Review Study/ Norwegian Agency for Development-Cooperation, Oslo, Norway. – 2009 – 68 p.
5. Anticorruption in Transition. A contribution to the policy debate. / World Bank, Washington, DC. – 2000 – 101 p.
6. Begovic B. Corrupcion: conceptos, tipos, causas y consecuencias. // Centro para la Apertura y el Desarrollo de America Latina Documento № 26. – 2005 – Marzo – 8 p.
7. Broadman H. G., Recanatini F. Corruption and Policy: Back to the Roots. // *Policy Reform* № 5. – 2002 – p. 37-49.
8. Broadman H. G., Recanatini F. Seed of Corruption: Do Market Institutions Matter? // *The World Bank Policy Research Working Paper* № 2368. – 2000 – 35 p.
9. Coetzee J. J. Understanding Systemic Corruption. // http://www.deloitte.com/assets/Dcom-SouthAfrica/Local%20Assets/Documents/understanding_systemic_corruption.pdf – 2011 – 14 p.
10. Diamond L. A Quarter-Century of Promoting Democracy // *Journal of Democracy* № 18 (4). – 2007 – p. 118-120.
11. Elliott K. A. Corruption as an International Policy Problem: Overview and Recommendations // *in Corruption and the Global Economy* / Ed. By Elliott K. A., Institute for International Economics, Washington, DC. – 1997 – P. 178-181.
12. Falaschetti D., Miller G. Constraining the Leviathan: Moral Hazard and Credible Commitment in Constitutional Design. // *Journal of Theoretical Politics* № 13(4). – 2001 – p. 389-411.
13. Hope K. R., Chikulo B. C. Corruption and Development in Africa. Lessons from Country Case Studies. / London: Macmillan Press Limited. – 2000 – 336 p.
14. Jain A. K. Corruption: A review. // *Journal of Economic Surveys*, № 15(1) – 2001 – P. 71- 121.
15. Karklins R. Typology of Post-Communist Corruption. // *Problems of Post-Communism* № 49(4). – 2002 – p. 22-32.
16. Khan F. Understanding the Spread of Systemic Corruption in the Third World. // *American Review of Political Economy* № 6(2). – 2008 – p. 16-39.
17. McCuddy M. K. Economic Freedoms and Public Corruption: A Global Analysis. // *ASBB-S Annual Conference: Las Vegas, Proceedings* № 17(1). – 2010 – February – p. 404-418.
18. NORAD's Good Governance and Anti-Corruption Action Plan 2000-2001 / Norwegian Agency for Development Cooperation, Oslo, Norway. – 2000 – 46 p.
19. Ostrom E. A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action. *American Political Science Review* № 92(1). – 1998 – p. 1-22.
20. Paldam M., Svendsen G. T. Missing social capital and the transition from socialism. // *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition* № 5. – 2002. – p. 21-34
21. Rothstein B. Social Capital, Economic Growth and Quality of Government: The Causal Mechanism. // *New Political Economy* № 8 (1). – 2003 – p. 49-71.
22. Stefes Ch. H. Governance, the State, and Systemic Corruption: Armenia and Georgia in Comparison. // *Caucasian Review of International Affairs* № 2(2) – 2008 – p. 73-83.
23. Stefes Ch. H. Measuring, Conceptualizing, and Fighting Systemic Corruption: Evidence from Post-Soviet Countries // *New York University Perspectives On Global Issues* № 2(1). – 2007 – 16 p.
24. Stok N. R. B. Systemic Corruption in the Economy // *Copenhagen Business School, Department of International Economics and Management*. – 2011 – 84 p.

25. United Nations Handbook on Practical Anti-corruption Measures for Prosecutors and Investigators / United Nations, Vienna. – 2004 – 215 p.
26. World Bank. Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank. / World Bank Report, New York. – 1997 – September – 69 p.
27. Wintrobe R. The Political Economy of Dictatorship. / Cambridge UP: Cambridge. UK. – 2000 – 404 p.
28. Zagainova A. Challenges of Anti-Corruption Policies in Post-Communist Countries // in Corruption and Development. The Anti-Corruption Campaigns / Ed. by Bracking S., Palgrave Studies in Development. – 2007 – p. 138-154.